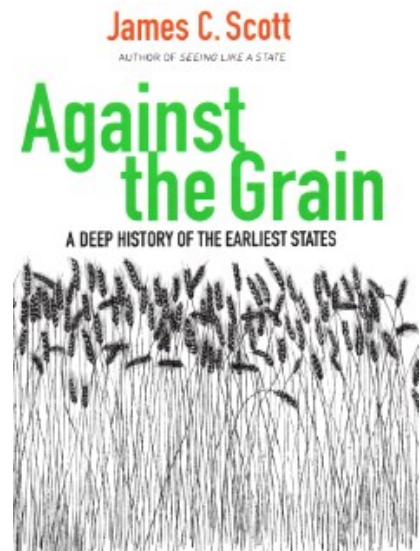

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

James C. Scott, *Against the Grain. A Deep History of the Earliest States*, New Haven and London, Yale University Press, 2017, 312 pagini

Puține sunt cărțile care în disciplinele socio-umane oferă o *grand narrative* – adică o analiză științifică redactată însă sub forma unei povestiri ușor de înțeles, clară și în același timp puternică și penetrantă. Dacă nu mă înșel, ultima astfel de narațiune în arheologie și istoria veche o oferă Vere Gordon Childe cu ale sale concepte „revoluție neolitică” și „revoluția urbană”. Ambele concepte au depășit sfera îngustă a arheologiei – revoluția neolitică fiind cel mai citat concept printre arheologii specializați în preistorie – făcând carieră și în afara disciplinei¹. Cartea pe care o recenzez aici aparține unui cercetător care a făcut carieră în antropologie dar pe a cărui carte de muncă scrie „political scientist”. Această carte este importantă deoarece oferă, după mulți ani, o nouă *grand narrative*. Nu trebuie să surprindă faptul că cineva venit din afara disciplinei propune o narațiune radical revizionistă care schimbă cumva imaginea asupra preistoriei. În disciplinele socio-umane principalele mari narațiuni au aparținut unor cercetători din afara disciplinei: „explozia populației la nivel global”, „tragedia bunurilor comune”, „mâna invizibilă a pieței” sunt toate narațiuni create de persoane venite din afara sferei disciplinare².

James C. Scott nu este, totuși, un autor care vine complet din afară. Interesul analitic a lui Scott a fost, pe parcursul mai multor cărți, statul și relațiile de inegalitate și de putere. Autor al unor cărți devenite clasice în lumea academică occidentală (*The Moral Economy of the Peasant. Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*, Yale University Press, 1976; *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, 1985; *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition have Failed*, Yale University Press, 1998) nu este deci de mirare că vrea să înțeleagă originea inegalității sociale și

¹ Smith 2009, 3-29.

² Walker 2007, 384.

originea statului. Pentru a realiza acest lucru, autorul se folosește nu doar de arheologie ci și de disciplinele conexe, de la antropologia evoluționistă la istoria climei, de la istorie hidrologică la analize de istoria medicinei privind bolile infecțioase și studiul patogenilor.

Lucrarea începe cu analiza primilor vânători-culegători care se deplasau, se presupune, în grupuri mici în căutare de hrană. Foarte probabil că mai întâi întâmplător, apoi direcționat de către om, focul a devenit primul arhitect al *landscape*-ului³ prin care se transformă pădurea în savană. Omul din paleolitic, spune Scott, trebuie să fi sesizat atracția animalelor pe care el le vâna pentru acest tip de *landscape* (în special elanul, iepurele, porcul spinos, curcanul și prepelița). Pentru a analiza acest tip de comportament e nevoie de puțină imaginație și de comparația constantă cu populații din perioada modernă care se aflau în același stadiu de vânători-culegători. Adică de utilizarea cunoștințelor oferite de etnoarheologie, o disciplină care încearcă încă din anii '60 ai secolului trecut să răspundă exact unor astfel de provocări epistemologice⁴.

Primele comunități se sedentarizează în zona aluvionară, zona umedă dintre Tigrul și Eufrat (denumită "semiluna fertilă"). Un loc important în sedentarizare l-a jucat, consideră autorul, și schimbarea climatică. După un mileniu de temperaturi joase, undeva pe la 9600 BC vremea se încălzește. Vegetația, animalele și păsările colonizează această zonă devenită foarte ospitalieră și odată cu ele și specia care le consuma: *Homo sapiens*. În această zonă se adună primele mari aglomerări de populație care se bazau pe ecologia zonelor umede ce oferă o hrană variată. Dieta acestei populații se baza pe o economie de subzistență ce implica pescuitul, vânătoarea și culesul. Politic, asta însemna că încă nu exista o impunere venită din partea unei singure autorități. Faptul că originea sedentarismului nu este, așa cum spunea vechea narațiune istorică, în zona mai degrabă aridă și care, pentru a practica agricultura, a avut nevoie de o autoritate politică necesară pentru construcția și organizarea irigațiilor este un prim revizionism istoric. Vom vedea dacă descoperirile ulterioare validează sau nu această interpretare. În orice caz, spune Scott, această "miopie istorică" se datorează ideii adânc înrădăcinate care echivalează civilizația cu cultivarea principalelor cereale: grâu, orz, orez și porumb. În plus, spune autorul, mlaștina, zonele umede au fost întodeauna considerate opusul civilizației, „a zone of untamed nature, a trackless waste, dangerous to health and safety” (p. 55).

Autorul vorbește apoi despre momentul cultivării cerealelor. Știm că undeva pe la 5000 BC sute de sate din zona semilunei fertile cultivau cereale ce deveniseră aliment de bază. Aici, Scott critică teoria economistei Ester Boserup care vorbea de cultivarea cerealelor nu ca o oportunitate, ci ca o alternativă la epuizarea resurselor din cauza creșterii populației, ceea ce antropologii culturali numesc *carrying capacity of the*

³ Dorondel, Stelu 2018.

⁴ David, Kramer 2001.

*environment*⁵ (p. 71). Dovezile arheologice nu susțin această interpretare, spune Scott. Oricum, din nou oferind o interpretare neconvențională, autorul critică entuziasmul majorității istoricilor și arheologilor care cred că domesticirea animalelor, cultivarea cerealelor și sedentarizarea reprezintă primul mare pas civilizațional al lui *Homo sapiens*. Nu trebuie uitat, spune autorul, că odată cu *Homo sapiens* se sedentarizează și invitați nedoriți, așa cum sunt șoarecii și șobolanii, veverițele, ciorile care se adaptează repede la noua condiție umană. Acești companioni neinvitați sunt în același timp purtători sau atrag paraziți cum sunt purecii, păduchii, căpușele, lipitorile și țânțarii. De aceea, odată cu sedentarizarea masivă apar boli pe care vânător-culegătorul nu le cunoscuse. Scott nu este primul autor care vorbește despre partea negativă, de obicei ignorată, a sedentarizării. Jared Diamond blama sedentarizarea în aceeași termeni⁶. În plus, spune Diamond, așa cum de altfel observă și Scott, boli precum tuberculoza, holera, pojarul, ciuma nu erau posibile în lipsa marilor aglomerări umane. Populațiile mici și mobile de vânători-culegători nu puteau dezvolta astfel de boli. Ceea ce Scott numește *late neolithic multispecies resettlement camp* este de fapt acest amalgam de oameni, animale, microbi și viruși care stă la baza dezvoltării umane ulterioare. Scott spune că, de fapt, se crează o nouă ordine epidemiologică prin transgresarea barierei interspecii de către agenții patogeni. Nu trebuie uitat că, cel puțin oamenii culturii Natufiene timpurii de la Wadi Hammeh, spre exemplu, nu separau gunoiul de locul în care produceau uneltele și în care trăiau⁷, ceea ce trebuie să fi fost un mediu predilect pentru bacterii și diverși viruși. Aici, autorul merge în aceeași direcție, fără să facă referire directă totuși, cu o nouă teorie antropologică numită *multispecies ethnography*. Această teorie consideră că omul și evoluția lui culturală nu pot fi înțelese dacă în analiză nu includem și nonumanul (animale, plante, microbi, viruși)⁸. Mulți autori fac referire la faptul că virușii și microbii ne-au însoțit nevăzuți de-a lungul evoluției noastre ca specie; sunt dinaintea noastră pe această planetă și probabil vor fi aici mult după ce specia noastră nu va mai fi. Această teorie relativ nouă ar putea contribui la o înțelegere mai profundă a unei lumi care a lăsat puține urme scrise iar arheologii ar câștiga un instrument în plus de cercetare. Mai departe, autorul arată că problemele de sănătate ale populației neolitice nu sunt create doar de noua ordine epidemiologică ci și de schimbarea de dietă care acum începe să fie bazată pe consumul masiv de cereale.

În plus, Scott contestă vechea versiune a legăturii intrinseci între sedentarizare, practicarea agriculturii și începuturile urbanizării în semiluna fertilă⁹ arătând că ele

⁵ Vezi, de exemplu, cartea clasică a lui Rappaport 1968.

⁶ Diamond 1992.

⁷ Hodder 2012, 73.

⁸ Kirskey, Helmreich 2010, 545-576.

⁹ În care Goldon Childe cu ale sale cărți din 1936 și 1942 joacă un rol hotărâtor.

sunt, de fapt, fenomene independente. Dovezile arheobotanice recente, publicate deci după apariția cărții, arată că vânătorii-culegători Natufieni foloseau cerealele sălbatice pentru a crea produse asemănătoare pâinii cu 4000 de ani înainte de apariția modului de viață neolitic în care agricultura începe să joace un rol hotărâtor în dietă¹⁰.

Care este însă însemnătatea politică și socială a apariției agriculturii? Scott arată că după o perioadă lungă, în care sedentarizarea nu a produs o masivă schimbare socială, practicarea agriculturii pe un teritoriu din ce în ce mai mare duce la apariția statului. Suntem deja în perioada apariției orașului sumerian Uruk. Statul apare ca nevoie stringentă a unei mâini ieftine de lucru – cel mai probabil crescută prin războaie locale între diferitele state-oraș. Schimbările climatice ce produc salinizarea solurilor duc la necesitatea construcției de irigații, la lupte pentru acces la un teren agricol mai bun și la resursa principală, apa. Protejarea mâinii de lucru pe care urbanizarea tot mai accentuată o cerea și de care beneficiază noua elită conducătoare și birocrăția incipientă este de fapt motivul apariției statului. Fermierul (în lipsa unui cuvânt mai adecvat) producea deci și pentru gospodărie dar și un surplus pe care îl plătea statului care, în schimb, îi asigura o minimă protecție armată. Este o perioadă, ne amintește autorul, de mare instabilitate politică, tocmai pentru că fiecare oraș-stat avea nevoie de cât mai multă mână de lucru pe care nu o putea găsi decât purtând război cu vecinii (pp. 122-123). Alți autori, analizând aceeași epocă și zonă, vorbesc de conflictele interne inerente apariției elitelor și a inegalității sociale. „Pentru fiecare membru al elitei care beneficiază de pe urma extracției există un membru al non-elitei căruia i-ar plăcea să îl înlocuiască pe cel dintâi”, scriu Daron Acemoglu și James A. Robinson¹¹. Primele state sunt, în viziunea lui Scott, produsul unui cerc vicios în care producția cerealiară, taxarea, războiul și elitele politice au rolul hotărâtor. Statul este o mașină de produs și utilizat sclavi (p. 166) dar și o mașină de înregistrat. Apariția scrisului este aproape concomitentă cu apariția statului. Comparând apariția primelor state în Mesopotamia, Egipt, cele de Valea Indusului sau de pe Fluviul Galben, autorul arată că ele au aceeași amprentă bazată pe producția de cereale, apariția scrisului, a unităților de măsură standardizate, a taxării și a muncii forțate.

Dar de ce cerealele și nu un alt produs agricol, așa cum sunt bananele, maniocul, năutul sau linteaua? Răspunsul lui Scott este: din cauza faptului că grâul, orzul sau, în cazul statelor timpurii de pe Valea Fluviului Galben, meiul, pot servi ca bază pentru taxare. Sunt ceea ce el numește, cereale politice – sunt vizibile, divizibile, măsurabile, transportabile, ușor de depozitat și raționalizabile (p. 129). Ca argument aduce descoperirea unor vase de depozitat cerealele și chiar a unor vase care, se presupune, se foloseau la păstrarea rațiilor de hrană în Umma și la Uruk (p. 132).

¹⁰ Amaia Arranz-Otaegui *et alii* 2018, 7925-7930.

¹¹ Acemoglu, Robinson 2016, 151.

Nu e deci de mirare faptul că populația orașelor (o bună parte dintre ei sclavi) era mai mereu pe picior de fugă, în încercarea de a scăpa de chingile statului și ale elitei. În general, menționează autorul, sclavii fugeau de rigorile statului în zonele denumite generic "barbare". În ultima parte a cărții autorul încearcă să reabiliteze populațiile barbare, adică populațiile de vânători-culegători care nu practicau agricultura, *nongrain populations*, cum le denumește el. Fuga populațiilor asuprite, epidemiile și bolile dar și faptul că agricultura din ce în ce mai intensivă a dus la salinizarea și apoi la deșertificarea solurilor contribuie la colapsul statelor și a autorității centrale. Dacă arheologii, în general, deplâng acest colaps – și au indus o evaluare negativă a acestui fenomen –, Scott arată că colapsul unui complex statal în părți mai mici și descentralizate nu înseamnă, din perspectiva populației de atunci, o înrăutățire a sănătății populației, foamete și mai puțină bunăstare (p. 186 și următoarele). De multe ori aceste populații fug la "barbari", adică la acele populații ostile statului – Marele Zid Chinezesc a fost construit deopotrivă pentru a apăra statul chinez de populațiile nomade eurasiatice dar și pentru a împiedica populația de agricultori să părăsească teritoriul administrat de stat. Pentru multe state antice, barbarii și sălbaticii (adică vânătorii-culegători) erau deopotrivă principalul inamic dar și un valoros partener de schimburi comerciale. Aici este vorba și despre zone ecologice diferite: în timp ce statele iau naștere în zone joase, unde se poate practica agricultura, zonele barbare rămân cele cu geografie accidentată, zone greu accesibile unde agricultura nu este o opțiune ecologică și economică. Aici se simte influența unei cărți de mare succes a lui Scott¹² în care analizează, în perspectiva unei istorii lungi, mișcările de populație din zonele de șes ale sud-estului Asiei către zona montană, neinclusă în statele din zonă.

Sunt și câteva aspecte pe care le consider mai puțin reușite în această carte. Deși spune clar că nu statul este cel care descoperă războiul ci doar cel care îl duce la rang de artă și la un cu totul alt nivel, totuși știm din numeroasele exemple analizate de antropologi socio-culturali că războiul, agresiunea pe motive economice, etnice, religioase etc. sunt co-substanțiale ființei umane. De asemenea, modul în care prezintă populațiile barbare, mai degrabă ca bande acefale, nu concordă cu analizele antropologilor sociali care arată că și cele mai simple și mai arhaice comunități au o structură socială bine definită, cu inegalități sociale bine marcate.

Excelent recenzată de către publicații ca The Guardian, The New Yorker sau London Review of Books, ca să le menționez doar pe cele mai celebre, prevăd că *Against the Grain* va fi mai puțin bine primită de către comunitatea de arheologi și istorici ai epocilor vechi. Cred că este inconfortabil pentru comunitatea de specialiști lejeritatea cu care autorul face comparații dând exemple de pe arii vaste (din Mesopotamia și Egipt până la Roma antică și statele Americii de Sud precolumbiene). Faptul că este excelent scrisă, lipsită de un limbaj

¹² Scott 2009.

pretențios și de jargon științific și ușor de înțeles chiar de non-specialiști nu este un atu pentru specialistul obișnuit cu un limbaj înțeles doar de grupul academic din care face parte.

Această recenzie se dorește, până la urmă, o pledoarie pentru includerea acestei cărți în bibliografia obligatorie a arheologilor și istoricilor români. Specialiștii în preistorie nu ar avea decât de câștigat de pe urma ei.

BIBLIOGRAFIE

- Acemoglu, D., Robinson, J. A. 2016, *De ce eșuează națiunile. Originile puterii, ale prosperității și ale sărăciei*, București.
- Arranz-Otaegui, A., Carretero, L. G., Ramsey, M. N., Fuller, D. Q., Ricjter, T. 2018, *Archaeobotanical Evidence Revelas the Origins of Bread 14,400 Years Ago in Northeastern Jordan*, *ProcNatAcadScUSA* 114, 31, 7925-7930.
- Childe, G. V. 1936, *Man Makes Himself*, Watts and Co., London.
- Childe, G. V. 1942, *What Happened in History?*, Penguin Books, Harmondsworth.
- David, N., Kramer, C. 2001, *Ethnoarcheology in Action*, Cambridge University Press, Cambridge (UK) – New York.
- Diamond, J. 1992, *The Third Chimpanzee. The Evolution and Future of the Human Animal*, Harper Collins Publishers, New York.
- Dorondel, Ș., Stelu, Ș. 2018, *Ecologia politică a îndiguirii: stat, comunități locale și transformarea socialistă a Dunării de Jos*, *Istros* 23 (sub tipar).
- Hodder, I. 2012, *Entangled: An Archeology of the Relationship between Humans and Things*, Wiley and Sons, Malden, Oxford, Chichester.
- Kirskey, E., Helmreich, S. 2010, *The Emergence of Multispecies Ethnography*, *CultAnthr* 25, 4, 545-576.
- Rappaport, R. A. 1968. *Pigs for the Ancestors. Ritual in the Ecology of a New Guinea People*, Yale University Press, New Haven – London.
- Scott, J. C. 2009, *The Art of Not Being Governed. An Anarchist History of Upland Southeast Asia*, Yale University Press, New Haven – London.
- Smith, M.E. 2009, *V. Gordon Childe and the Urban Revolution: An Historical Perspective on a Revolution in Urban Studies*, *ToPlanRev* 80, 1, 3-29.
- Walker, P.A. 2007, *Political Ecology: Where is the Policy?*, *ProgHumGeogr* 30, 3, 363-369.

Ștefan Dorondel

Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer”, București